

Piotr Prus¹

Katedra Ekonomiki i Doradztwa w Agrobiznesie
Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
Bydgoszcz

Współczesne problemy rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce

Contemporary problems of agriculture and rural areas in Poland

Abstract. The aim of the paper was to discuss selected problems of Polish rural areas and agriculture. The main factors slowing down the development of rural areas and agriculture in Poland are unfavourable income situation by comparison to other economy branches, small size of farms (fragmented agrarian structure) and workforce surplus, low educational level, as well as infrastructural barriers.

Key words: rural areas, agriculture, problems, barriers

Synopsis. Celem artykułu było omówienie wybranych problemów występujących na obszarach wiejskich w Polsce, w głównej mierze dotyczących rolnictwa. Do najważniejszych czynników hamujących rozwój obszarów wiejskich oraz rolnictwa należy zaliczyć przede wszystkim niekorzystną sytuację dochodową w porównaniu z innymi działami gospodarki, rozdrobnienie agrarne, nadmiar siły roboczej, niski poziom wykształcenia na wsi oraz bariery infrastrukturalne.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, rolnictwo, problemy, bariery

Wstęp

Znaczenie obszarów wiejskich w Polsce jest ogromne, zarówno z punktu widzenia ekonomicznego, społecznego jak i środowiskowego. Stanowią one 93,2% powierzchni kraju, a definiowane są jako tereny położone poza granicami administracyjnymi miast. Oznacza to, że w ich skład wchodzi gminy wiejskie lub części wiejskie gmin miejsko-wiejskich. Jeśli brać pod uwagę metodologię wyznaczania obszarów wiejskich stosowaną przez OECD, która bazuje na gęstości zaludnienia poniżej 150 osób/km², to stanowią one w Polsce około 95%. Przytoczone definicje określają jedynie umowny kontekst i należy je traktować jako wskaźnik, ponieważ na obszarach wiejskich występują liczne powiązania gospodarcze oraz funkcjonalne z niewielkimi miastami. Obszary wiejskie w Polsce zamieszkuje 38,5% mieszkańców kraju, czyli 14,7 mln osób, a średnia gęstość zaludnienia wynosi około 50 osób/km² [Krajowy... 2006, Prognoza... 2006, Program... 2006, Rocznik statystyczny... 2006].

Cel badawczy

Celem opracowania było omówienie wybranych problemów polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich, które odgrywają znaczącą rolę w krajowej gospodarce narodowej, jak również w całej Unii Europejskiej, której od maja 2004 roku Polska jest członkiem. Są one miejscem życia i pracy sporej części społeczeństwa, która wytwarza żywność, a także

¹ Dr inż., e-mail: prus@utp.edu.pl

surowce wykorzystywane w przemyśle. Niestety dotychczasowe doświadczenia związane z rozwojem terenów wiejskich i rolnictwa wykazują, że generują one wiele problemów związanych z brakiem równowagi między czynnikami gospodarczymi, społecznymi i środowiskowymi. Zdiagnozowanie współczesnych zagrożeń, z jakimi borykają się producenci rolni, pozwoli w najbliższej przyszłości na skuteczniejsze projektowanie programów mających wspomagać rozwój rolnictwa, jak również terenów wiejskich. Pamiętać bowiem należy, że współczesny obraz rolnictwa oraz obszarów wiejskich ulega ciągłym przemianom. Ewolucyjny charakter ich rozwoju jest rzeczą naturalną, spowodowaną potrzebą dostosowywania do zmieniającej się rzeczywistości oraz otoczenia ekonomiczno-społecznego. Ważne jest zatem, aby zaprojektować taki model rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa, który będzie w stanie zagwarantować rozwój ekonomiczny w równowadze i harmonii z oczekiwaniami społecznymi oraz wymogami środowiska naturalnego.

Rolnictwo jako najważniejszy dział gospodarki na wsi

Najważniejszym działem gospodarki decydującym o poziomie życia oraz rozwoju ekonomicznego i społecznego na wsi jest rolnictwo. Jest ono elementem kształtującym zarówno rozwój gospodarczy, jak również wpływającym w istotny sposób na warunki przyrodnicze oraz stan środowiska naturalnego. Jednakże w ostatnich dziesięcioleciach obserwuje się obniżanie gospodarczej roli tego sektora w gospodarce krajowej, czego wyrazem jest zmniejszanie się udziału rolnictwa w wytwarzaniu PKB. Mimo postępującego spadku udziału rolnictwa w PKB, tereny wiejskie w Polsce nadal spełniają bardzo ważną rolę gospodarczą oraz społeczną. Rolnictwo jest miejscem pracy dla około 16,5% ludności kraju (66% mieszkańców wsi), a obszary wiejskie są miejscem wytwarzania żywności oraz surowców dla sektora rolno-spożywczego, chemicznego, energetycznego i wielu innych [Krajowy... 2006, Mickiewicz 2005a, Prognoza... 2006].

Podstawową jednostką gospodarczą w tym dziale produkcyjnym jest gospodarstwo rolnicze, które jest systemem ekonomiczno-społecznym, funkcjonującym dla zaspokajania potrzeb właściciela i członków jego rodziny. Potrzeby te są ciągle modyfikowane. Wspomniany system nieustannie ewoluje pod wpływem zmian otoczenia, w którym funkcjonuje, ale również sam wywołuje zmiany w środowisku swego działania. Jest układem ściśle powiązany z makrosystemem ekonomiczno-społecznym i jego podsystemami, z którymi wchodzi w różne relacje. Rola środowiska ekonomiczno-społecznego w stosunku do gospodarstw rolniczych polega na powstrzymaniu bądź przyspieszeniu, wzmocnieniu albo osłabieniu możliwości rozwojowych gospodarstwa jako systemu [Gutkowska 2002].

O poziomie zaspokajania potrzeb rodzin utrzymujących się z rolnictwa decyduje wielkość uzyskiwanych dochodów, które są determinowane przez czynniki, na które rolnicy mają wpływ (zmiennie endogenne), takie jak wielkość zasobów produkcyjnych (ziemia, kapitał, praca) i sposób ich wykorzystania, jak również zmiennie egzogenne, na które właściciele gospodarstw nie mają wpływu, do których zaliczyć można ceny zbytu produktów rolnych, środków produkcji i nabywanych usług [Gardner 1990, Rembisz 2006]. Poziom uzyskiwanych dochodów oraz możliwości rozwojowe gospodarstw są zależne od czynników przyrodniczych, organizacyjnych i ekonomicznych. Uwarunkowania organizacyjne oraz przyrodnicze wpływają na intensywność organizacji produkcji

(zarówno zwierzęcej jak i roślinnej). Są one pochodną zróżnicowania struktury obsady zwierząt oraz zasiewów. Natomiast czynniki ekonomiczne warunkują intensywność gospodarowania, która mierzona jest poziomem nakładów materiałowych i kosztów na 1 ha UR. Wynikają one z relacji cenowej pomiędzy środkami produkcji a wyprodukowanymi dobrami [Krasowicz 2004].

Sytuacja dochodowa gospodarstw rolniczych

Sytuacja dochodowa gospodarstw domowych zamieszkujących obszary wiejskie jest gorsza w stosunku do mieszkańców miast. W 1998 roku przeciętne dochody osobiste per capita na wsi stanowiły zaledwie 69% analogicznych dochodów w mieście [Zegar 1999]. W 2000 roku średni miesięczny dochód w gospodarstwie domowym na wsi był o 343 zł mniejszy niż w mieście (1386 zł / 1643 zł) [Diagnoza... 2000, za: Gutkowska 2002]. W 2003 roku średni dochód netto na gospodarstwo w Polsce wynosił 1950 zł, ale dalej utrzymywało się spore zróżnicowanie między miastem (2177 zł) i wsią (1716 zł) [Saloni i Margol 2005]. Dochód rozporządzalny gospodarstw domowych na wsi był w 2004 roku o blisko 35% niższy od dochodu gospodarstw w miastach [Krajowy... 2006]. Niekorzystna dla rolników relacja miesięcznego dochodu rolniczego na jedną pełnozatrudnioną osobę do średniej płacy netto w gospodarce narodowej ulegała odwróceniu dopiero w gospodarstwach o powierzchni powyżej 50 ha, gdzie uzyskiwane dochody przewyższały poziom średniej płacy miesięcznej w kraju [Kucka i Stempel 20005]. Jednak, ze względu na występujące rozdrobnienie gospodarstw, coraz mniej ich właścicieli było w stanie utrzymać siebie i swoje rodziny jedynie z rolnictwa. Zmniejszyła się liczba gospodarstw, dla których dochody z działalności rolniczej stanowiły główne źródło utrzymania. Jedynie dla 36,3% gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych praca we własnym gospodarstwie stanowiła źródło dochodów przekraczające 50% dochodów ogółem. Wzrósł za to udział innych źródeł dochodów, wśród których należy wymienić: emerytury i renty (42,8%), pracę najemną (41,5%), gospodarczą działalność pozarolniczą (8,4%) oraz inne niezarobkowe (poza emeryturami i rentami) źródła dochodów (4,4%) [Krajowy... 2006]. Dla posiadaczy małych gospodarstw oraz osób trudno radzących sobie z warunkami ekonomicznymi gospodarki rynkowej niezwykle uciążliwy stał się brak możliwości dodatkowego zarobkowania. Zaowocowało to pauperyzacją gospodarstw domowych utrzymujących się z rolnictwa, pogłębianiem się zróżnicowania materialnego społeczeństwa oraz wzrostem dysparytetu dochodów ludności rolniczej w stosunku do pozostałych grup zawodowych [Kucka i Stempel 20005].

Spadek realnych dochodów, przy jednoczesnym zmniejszeniu opieki socjalnej państwa, wzrost bezrobocia oraz zróżnicowanie wysokości zarobków zrodziły poczucie pogorszenia warunków materialnych i zagrożenia możliwości zaspokajania potrzeb oraz narastanie pesymistycznych ocen przyszłości sytuacji gospodarczej i życia na wsi [Gutkowska 1999; Łapińska-Tyszka 2002; Wyszowska 2006]. Według Gutkowskiej [2002] ponad połowa rolników uważała swoje gospodarstwa za nierozwojowe, jednocześnie około 80% właścicieli nie zamierzało powiększać obszaru swoich gospodarstw, ani inwestować w ich modernizację w najbliższym czasie. Wraz z rozwojem gospodarczym kraju nie znikają te różnice, nie podnosi się też znacząco poziom życia na wsi. Jednakże wymienione niekorzystne zjawiska zachodzące na wsi są częściowo

niwelowane przez mniejsze koszty utrzymania niż w mieście oraz samozaopatrzenie w żywność [Powszechny... 1997, Sikora 1999].

Poziom wykształcenia jako istotny składnik kapitału ludzkiego

Czynnikami wytwórczymi, warunkującymi funkcjonowanie gospodarstw rolniczych oraz osiągane przez ich właścicieli dochody, są praca, kapitał, technologia, organizacja i zarządzanie. Wynika z tego, że istotnym elementem uzyskania przewagi na rynku jest czynnik ludzki i jego cechy jakościowe, do których zaliczyć trzeba wiedzę, kwalifikacje, umiejętności oraz poziom intelektualny. Można zatem stwierdzić, że do najważniejszych barier rozwojowych oraz problemów kształtujących funkcjonowanie gospodarstw rolniczych w Polsce należą niedoskonałości organizacyjne związane z czynnikiem pracy [Łęczycki 2005] oraz niskie wykształcenie mieszkańców, które wiąże się z często niskim poziomem aspiracji, małą aktywnością zawodową, kulturalną i społeczną [Kobyłecki 2005]. Co prawda poziom wykształcenia osób związanych z rolnictwem ulega systematycznej poprawie, niestety jest on nadal niższy niż wśród mieszkańców miast, a wykształcenie rolników często pozostaje na bardzo niskim poziomie ogólnym i fachowym. Główną przyczyną takiego stanu rzeczy jest częste kończenie nauki na niższym poziomie (przeważnie zasadniczej szkoły zawodowej) oraz niższy ogólny poziom kształcenia szkolnego i przedszkolnego na wsi. Powodowane jest to chroniczną niewydolnością wynikającą z niskiego poziomu edukacji na wsi. Warunki nauki na wsi są zdecydowanie gorsze niż w mieście, również przeciętny poziom nauczania jest z reguły niższy. Na mniej korzystne możliwości edukacyjne dzieci wiejskich wpływa szereg barier związanych z funkcjonowaniem systemu oświaty wiejskiej, na które składają się przede wszystkim: ograniczony dostęp do przedszkoli, gorzej wykwalifikowana kadra nauczycielska, gorsza oferta edukacyjna szkolnictwa ponadgimnazjalnego. Występująca często zła sytuacja materialna rodzin wiejskich ogranicza wybór szkoły średniej lub wyższej do tych znajdujących się w najbliższej okolicy, co pozwala wyeliminować koszty związane z zamieszkiwaniem poza domem. Pomimo obserwowanej w ostatnich latach pozytywnej tendencji na wsi, jaką jest stały wzrost odsetka osób z wykształceniem ponadpodstawowym, Polska nadal odstaje pod tym względem od realiów Unii Europejskiej. Wśród użytkowników gospodarstw rolniczych w Polsce aż 32% zakończyło edukację na poziomie szkoły podstawowej. W krajach UE-15 udział ten wynosi zaledwie 16,9% [Krajowy... 2006, Program... 2006].

Konsekwencją niższego poziomu wykształcenia właścicieli gospodarstw rolniczych w Polsce jest między innymi mniejsza ich aktywność społeczno-zawodowa, większe trudności ze znalezieniem alternatywnego miejsca pracy poza rolnictwem oraz wspomniany niski poziom dochodów [Marcysiak 2005]. Poziom posiadanej wiedzy determinuje występowanie postaw przedsiębiorczych, które polegają na prowadzeniu efektywnej organizacji gospodarczej i ułatwiają poszukiwanie nowych rozwiązań technologicznych, nowych rynków zbytu, oraz niekonwencjonalnych systemów organizacji produkcji [Spychalski 2005]. Niski wskaźnik wykształcenia występujący na wsi hamuje powstawanie małych i średnich przedsiębiorstw. Ważne jest, aby instytucje rządowe oraz pozarządowe kierowały pomoc do przedsiębiorców wiejskich w zakresie zdobywania wiedzy. Polegać ona powinna na podwyższaniu kwalifikacji osób poszukujących pracy, doskonaleniu kadr małych i średnich przedsiębiorstw, wspieraniu inicjatyw w zakresie rozwoju lokalnego,

przeciwdziałaniu bezrobociu i promocji przedsiębiorczości [Grzybek 2005]. Małe i średnie przedsiębiorstwa w znaczący sposób wpływają na rozwój gospodarki krajowej i lokalnej. Aby pobudzić postawy przedsiębiorcze wśród osób zamieszkujących tereny wiejskie należy wyrobić u nich cechy takie, jak umiejętność dostrzegania zmian oraz reagowania na nie, zdolność podejmowania decyzji i rozwijania działań polegających na pomnażaniu kapitału i identyfikowaniu szans niezależnie od posiadanych zasobów oraz gotowość do podejmowania ryzyka [Woźniak 2006]. Wszelkie działania zmierzające do podniesienia kwalifikacji ludności wiejskiej, w tym rolniczej, przyczyniają się do zwiększenia potencjału intelektualnego oraz konkurencyjności produkcji [Mickiewicz 2005a; Wawrzyniak i Wojtasik 2004].

Zasoby siły roboczej w rolnictwie

Niski poziom wykształcenia na wsi determinuje występowanie nadmiernych zasobów siły roboczej w rolnictwie, których miernikiem jest liczba osób utrzymujących się głównie z własnej pracy w gospodarstwie [Woś 2000]. Zatrudnienie w polskim rolnictwie w przeliczeniu na 100 ha jest zróżnicowane regionalnie i jest najwyższe w województwach południowych (np. Podkarpacie 46,8 osób), a najniższe w województwach zachodnio-północnych (Zachodniopomorskie 7,1 osób) [Mickiewicz 2005a]. Problem ten jest uwarunkowany historycznie i jest konsekwencją cywilizacyjnego opóźnienia polskiej wsi, sięgającego połowy XIX wieku, a utrwalanego przez gospodarkę centralnie sterowaną. Występujący w polskim rolnictwie systematyczny proces obniżania zatrudnienia ma przebieg zdecydowanie mniej dynamiczny w porównaniu do innych krajów europejskich. Jednakże należy zauważyć, że pomimo ogólnie wysokiego zatrudnienia w polskim rolnictwie występują regiony kraju, gdzie mamy do czynienia z problemem wyludniania się obszarów wiejskich i brakiem następców w gospodarstwach. Dotyczy to głównie wschodnich regionów Polski.

Indywidualne gospodarstwa rolnicze w Polsce wiążąc duże zasoby pracy pełnią funkcję swoistego bufora w stosunku dla gospodarki krajowej. Przejmują siłę roboczą, gdy występuje ona w nadmiarze i oddają działom pozarolniczym w rejonach dużego na nią zapotrzebowania [Kapusta 2005; Wiatrak 2005]. Obecne wysokie bezrobocie w kraju uniemożliwia wchłonięcie nadwyżki siły roboczej, głównie niewykwalifikowanej, zwalnianej z rolnictwa. Brak pracy w innych działach gospodarki wpływa na niemożność przesunięcia do nich tych nadwyżek. Mimo odnotowywanego w ostatnich latach oficjalnego spadku stopy bezrobocia w skali kraju (17,6% w 2002 r., 16,3% w 2005 r., około 10% w maju 2008 r.) obszary wiejskie nadal borykają się z jego problemami, ponieważ w oficjalnych statystykach nie ujmuje się tak zwanego bezrobocia ukrytego lub agrarnego (zbędna siła robocza), występującego przede wszystkim w rodzinach utrzymujących się głównie z rolnictwa [Łapińska-Tyszka 2002; Program... 2006; Saloni i Margol 2005].

Wysoki poziom zatrudnienia w rolnictwie wiąże się nierozzerwalnie z rozdrobnieniem gospodarstw i złą strukturą agrarną. W Polsce funkcjonuje 1,71 mln gospodarstw rolniczych. Większość z nich posiada grunty w tzw. szachownicę, z czego 18,1% w sześciu lub większej liczbie działek, które nierzadko znajdują się w znacznej odległości od siedziby gospodarstwa. Średnia powierzchnia gospodarstwa, determinująca skalę produkcji, wynosi zaledwie około 10 ha, gdy w UE-15 około 23,11 ha [Program... 2006]. Występuje pod tym

względem spore zróżnicowanie regionalne. Na północnym zachodzie kraju średnia ta oscyluje w granicach 20 ha, natomiast na południu około 3,3 ha. Nie możemy jednak zapominać, że również w UE istnieje spore regionalne zróżnicowanie średniej powierzchni gospodarstw. Dla przykładu można podać Wielką Brytanię ze średnią około 70 ha oraz Włochy, w których jest to około 8 ha [Kobyłecki 2005]. Trzeba mieć na uwadze, że rozdrobnienie struktury obszarowej gospodarstw uniemożliwia akumulację kapitału potrzebnego do podjęcia inwestycji poprawiających efektywność gospodarowania i przeszkadza w konkurowaniu z rolnictwem UE [Mickiewicz 2005a]. Co więcej, możliwości produkcyjno-ekonomiczne determinowane są w dużym stopniu przez wielkość gospodarstw [Kusz 2005], a poziom dochodu rolniczego netto na jednego pełnozatrudnionego rośnie wraz z powierzchnią gospodarstwa [Kucka i Stempel 2005].

Bariery infrastrukturalne

Znaczącą przeszkodą hamującą rozwój obszarów wiejskich w Polsce, a w tym i rolnictwa, jest słabo rozwinięta infrastruktura techniczna [Mickiewicz 2005b]. Wiele istniejących dróg wymaga utwardzenia oraz bieżących napraw. Dużym problemem są występujące braki dostatecznego wyposażenia w zbiorową sieć wodno-kanalizacyjną, jak również mała liczba oczyszczalni ścieków. Jedynie 12,7% wsi posiada zbiorową kanalizację, przy czym 85,8% miejscowości wiejskich wyposażonych jest w sieć wodociągową. Kolejnymi problemami są zły stan infrastruktury energetycznej (w tym przede wszystkim gazociągowej) oraz niedostateczny rozwój sieci telefonicznych, co również wpływa hamująco na możliwości swobodnego korzystania ze stałych łączy internetowych. Poza tym możliwości rozwojowe indywidualnych gospodarstw są w dużej mierze hamowane przez eksploatowanie budynków gospodarczych oraz narzędzi i maszyn rolniczych, które często są stare, wysłużone i w złym stanie technicznym. Rozwojowi obszarów wiejskich nie sprzyja także niewielka liczba i słaba organizacja instytucji rynkowych, finansowych i produkcyjnych. Dotychczasowe tradycyjne formy współdziałania mieszkańców wsi, które opierały się na wzajemnej pomocy sąsiedzkiej oraz rodzinnej, zostały poważnie osłabione lub niejednokrotnie zanikły całkowicie. Natomiast nowe formy akcentujące wspólnotę interesów nie wykształciły się jeszcze w zadowalającym stopniu. Poza tym, niedostateczny rozwój planowania przestrzennego, przy braku jednoznacznych kryteriów oraz zasad wykorzystania przestrzeni i gruntów, zagrażają utratą atrakcyjności wielu miejscowości wiejskich, nie tylko dla ludności miejscowej, lecz także dla napływających nowych mieszkańców, a w tym potencjalnych inwestorów. Do tego dochodzą problemy z niedostatecznie rozwiniętą infrastrukturą społeczną i kulturową, która na terenach wiejskich wykazuje cechy niedoinwestowania i niedostosowania do potrzeb lokalnych społeczności. Braki te dotyczą szczególnie niedostatecznej liczby placówek służby zdrowia, ośrodków kulturalnych, oświatowych, rekreacyjnych i turystycznych. W wielu polskich wsiach brak takich instytucji jak domy kultury, kluby, boiska sportowe, świetlice, biblioteki, stowarzyszenia, czy grupy artystyczne [Krajowy... 2006; Program... 2006; Wieruszewska 2002].

Wpływ transformacji systemowej na stan polskiego rolnictwa

Na obecną sytuację polskiego rolnictwa, a w tym indywidualnych gospodarstw, wpływ miało wiele czynników związanych ze zmianą systemu gospodarczego na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. Transformacja społeczno-ekonomiczna miała istotny wpływ na dwie płaszczyzny: makroekonomiczną, czyli funkcjonowanie gospodarki i jej związków z otoczeniem zewnętrznym, oraz mikroekonomiczną, czyli na zachowania podmiotów gospodarczych [Gutkowska 2002]. Przekształcenia te odbywały się w okresie kryzysu polskiej gospodarki, dekoniunktury w rolnictwie oraz niewystarczającego wsparcia rolnictwa z budżetu państwa. Wskutek tego osłabieniu uległy procesy modernizacyjne w rolnictwie i działach gospodarki z nim związanych. Wpłynęło to destabilizująco na sytuację społeczno-ekonomiczną ludności wiejskiej. Spowodowało narastanie problemów społecznych, technicznych i ekonomicznych, powiększanie się dystansu w stosunku do innych działów gospodarki narodowej. Gwałtowna zmiana ustroju gospodarczego, wiązała się również z koniecznością borykania się z obciążeniami, jakie zostały po systemie gospodarki centralnie sterowanej, głównie związanymi ze złą strukturą, wysokim poziomem zanieczyszczenia środowiska naturalnego oraz chaotycznym zagospodarowaniem przestrzeni [Wieruszewska 2002; Wilkin 2005a].

Wśród niekorzystnych dla rolnictwa zmian, spowodowanych przemianami systemu gospodarczego, należy wymienić również ograniczenie interwencji państwa na rynku rolnym oraz redukcję stosowanych przedtem narzędzi polityki rolnej państwa, takich jak sterowanie obrotem produktów rolnych oraz ich skup przez uspołecznione jednostki, urzędowe ustalanie cen skupu produktów rolnych i cen detalicznych podstawowych artykułów żywnościowych na relatywnie niskim poziomie, dotacje do rolnictwa i wyprodukowanej żywności. Zaprzestano także utrzymywania na niskim poziomie cen środków produkcji i ich dotacji, jak również rozdzielnictwa spowodowanego ciągłymi brakami. Zredukowano centralne sterowanie importem głównych surowców rolniczych, a także system dopłat do eksportu surowców rolnych. Skończyło się instytucjonalne utrzymywanie parytetu dochodu ludności rolniczej i pozarolniczej. Skutkiem tego zmalało bezpieczeństwo socjalno-bytowe ludności wiejskiej. Pojawiły się wspomniane już wcześniej takie problemy jak bezrobocie jawne i ukryte (likwidacja zakładów pracy), pogorszenie się sytuacji ekonomicznej rodzin utrzymujących się z gospodarstw rolniczych, pogłębienie niekorzystnego parytetu ich dochodów w porównaniu z innymi grupami zawodowymi. Spadł udział dochodów z produkcji rolniczej, a wzrósł udział świadczeń emerytalno-rentowych, które dla wielu gospodarstw stały się głównym źródłem utrzymania. Doszło do pogorszenia relacji między cenami produktów rolnych, a cenami środków produkcji. Powstały trudności ze zbytem, między innymi spowodowane malejącym popytem na krajową żywność, przy jednoczesnych trudnościach jej sprzedaży na rynkach zagranicznych. Spadek popytu krajowego wiązał się ze zmniejszeniem spożycia, w wyniku zubożenia ludności w miastach, co było konsekwencją obniżenia dochodów i wzrostu cen wskutek ograniczenia dotacji do sektora rolno-spożywczego, uwolnienia cen na artykuły rolne, napływu towarów (często subsydiowanych) z zagranicy. Wycofanie się państwa z dotowania wielu artykułów i usług zaspokajających podstawowe potrzeby (żywnościowe, mieszkaniowe, opałowe, energetyczne oraz leki, przedszkola itp.) doprowadziło do radykalnej zmiany struktury wydatków w gospodarstwach domowych. Rynek sprzedawcy, determinowany występującymi brakami towaru, przekształcił się w

rynek nabywcy. Niskie dochody nominalne konsumentów stały się czynnikiem ograniczającym swobodny wybór zaspokajania ich potrzeb. Reglamentację „kartkową” zastąpiła reglamentacja „dochodowa”. Została zachwiana korzystna i stabilna dotąd pozycja gospodarstw rolniczych, które w systemie gospodarki centralnie sterowanej miały dobrą sytuację ekonomiczną, mierzoną poziomem dochodów rolników w stosunku do pozostałych kategorii zawodowych [Zegar 1999; Gutkowska 2002]. Silna pozycja rolników indywidualnych oraz pracowników PGR szybko zmieniła się na słabą wskutek zaistniałych zmian makroekonomicznych i makrospołecznych, „zamknięcia ochronnego parasola państwa”, gwarantującego wysoką opłacalność produkcji i miejsca pracy w rolnictwie.

Czynniki wspierające rozwój rolnictwa

Czynnikiem łagodzącym negatywne zaszłości występujące w polskim rolnictwie, które zostały wymienione powyżej, a przy tym sprzyjającym rozwojowi obszarów wiejskich, jest obserwowane ostatnio zwiększenie liczby miejsc pracy na skutek rosnącego tempa rozwoju gospodarczego w skali całego kraju. Procesom modernizacyjnym sprzyja też względnie stabilizująca się polityka rolna oraz coraz bardziej skuteczny lobbing na rzecz różnych grup interesów związanych ze środowiskiem wiejskim. Znaczącym bodźcem rozwojowym okazało się wykorzystanie skierowanych w sektor rolnictwa funduszy pomocowych, których celem było przede wszystkim poprawienie efektywności wykorzystania zasobów, wzrost dochodów gospodarstw rolniczych oraz poprawa stanu infrastruktury technicznej na terenach wiejskich. Poza tym, wejście naszego kraju w 2004 roku w struktury Unii Europejskiej, a co za tym idzie włączenie polskiego rolnictwa do WPR i jednolitego rynku europejskiego, stworzyło możliwość wystąpienia dodatkowych efektów mnożnikowych. Polegają one między innymi na upowszechnianiu bardziej efektywnych systemów produkcji przy zastosowaniu nowoczesnych technologii, dzięki wsparciu przez środki pochodzące z budżetu UE. Jednak środki te stanowią mogą jedynie uzupełnienie dla krajowych, publicznych i prywatnych nakładów. Ich celem jest wyrównywanie poziomu rozwoju między poszczególnymi regionami Europy i krajami członkowskimi [Heller 2001]. Otrzymanie pomocy wiąże się ze spełnieniem określonych warunków finansowania w ramach odpowiednich funduszy. Pomoc ta nie może być wyższa niż limity wsparcia ustanowione dla poszczególnych jej rodzajów, form, czy dziedzin gospodarki. Służy ona kształtowaniu polityki publicznej oraz realizacji określonych celów. Niedozwolone jest wsparcie, które ma na celu wyłącznie poprawę sytuacji finansowej regionu, czy działu gospodarki, musi ono istotnie przyczyniać się do ich rozwoju [Idczak 2005]. W perspektywie 10-20 lat produktywność polskiego rolnictwa ma realne szanse na zbliżenie się do poziomu osiągniętego przez rolnictwo zachodnioeuropejskie. Polityka UE gwarantuje rozwój gospodarstw indywidualnych, ale muszą one przejść przeobrażenia, aby sprostać wymaganiom współczesnej gospodarki w ramach wspólnotowego rynku [Kapusta 2005]. Należy jednak mieć na uwadze zmiany kierunków Wspólnej Polityki Rolnej UE, a mianowicie osłabianie stopnia protekcyjności w stosunku do rolnictwa i nacisk na poprawę jego konkurencyjności w skali światowej, przez chociażby odejście od polityki wspierania cen produktów rolnych. Na pomoc będzie mogła liczyć coraz węższa grupa najefektywniej funkcjonujących gospodarstw. Promowane będą w coraz szerszym zakresie przedsięwzięcia służące ochronie i kształtowaniu środowiska naturalnego. WPR ewoluuje w kierunku wsparcia wszystkich mieszkańców wsi, co ma sprzyjać rozwojowi

infrastruktury, unowocześnieniu marketingu i przetwórstwa produktów rolnych, dywersyfikacji dochodów ludności rolniczej [Józwiak 2005].

Optymalne wykorzystanie środków pomocowych z budżetu UE wymaga jednak zdefiniowania problemów, z jakimi zmagają się rodzime rolnictwo, a następnie określenia celów, jakie mają zostać osiągnięte za pomocą środków, które można dla tych działań pozyskać. Dlatego konieczne jest ponowne zidentyfikowanie obszarów wymagających wsparcia zewnętrznego i określenia dziedzin, które należy rozwijać. Wcześniejsza regionalizacja społeczno-gospodarcza obszarów wiejskich ulega zmianom. Niektóre regiony, wykazujące wcześniej opóźnienie rozwojowe, wykazują teraz dużą dynamikę zmian ze względu na swoje obecne preferencyjne położenie, np. pogranicze zachodnie. Z kolei inne przeżywają stagnację, a nawet regres. Ponowne wyróżnienie i scharakteryzowanie obszarów problemowych pozwoli w lepszy sposób określić stopień ważności działań interwencyjnych w poszczególnych regionach [Adamowicz 2005; Kay 2000; Wilkin 2005a].

Podsumowanie i wnioski

Podsumowując omawianie problemów, jakie występują na obszarach wiejskich w Polsce, można stwierdzić, że wieś i rolnictwo naszego kraju szczególnie odbiegają od europejskich standardów. Przyczyny takiego stanu rzeczy mają charakter długotrwały i strukturalny. Rolnictwo polskie czeka spora zmiana, która będzie wpływała na przyszły charakter obszarów wiejskich. Aby zmierzały one w dobrym kierunku, muszą być wcześniej zaplanowane. Dlatego musi istnieć jasno nakreślona wizja, na podstawie której będzie tworzona strategia, a dalej plan rozwoju obszarów wiejskich, którym z kolei podporządkowane zostaną odpowiednie działania. Naturalną rzeczą jest, że Polska jako kraj członkowski Unii Europejskiej zmierza w kierunku „europejskiego modelu rolnictwa”, opierającego się na symbiozie rynku oraz regulacji prawnych państw i organów wspólnotowych. Zakłada on, że na wsi będzie mieszkać i pracować ludność wielozawodowa. Obszary wiejskie mają być miejscem realizacji wielu funkcji i wartości, z bogatym oraz zróżnicowanym krajobrazem, gdzie kładziony jest nacisk na ograniczanie oraz eliminację skażenia gleby, wód i powietrza, a gospodarka współzyskuje z dziką przyrodą [Józwiak 2005; Wilkin 2005b].

Literatura

- Adamowicz M. [2005]: Zjawiska i procesy globalne a rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. [W:] Polska wieś 2025. Wizja rozwoju. J. Wilkin (red.). Fundusz Współpracy. Warszawa, ss.119-126.
- Diagnoza społeczna 2000. [2000]. Zbiór danych badania ankietowego udostępniony przez Biuro Badań i Analiz Statystycznych przy Radzie Głównej PTS.
- Gardner B. L. [1990]: The Economics of Agricultural Policy. McGraw-Hill Publishing Company, Nowy Jork.
- Gutkowska K. [1999]: Przemiany w społeczno-ekonomicznej sytuacji polskich gospodarstw domowych w latach 1989-1998. [W:] Polskie gospodarstwa domowe w perspektywie integracji z Unią Europejską. Gutkowska K., Ozimek I., Jeżewska-Zychowicz M. (red.). Wyd. SGGW, Warszawa, ss.13-23.
- Gutkowska K. [2002]: Funkcjonowanie wiejskich gospodarstw domowych w procesie zmian społecznych na wsi i przejawiane przez nie strategie radzenia sobie. [W:] Samoorganizacja w społecznościach wiejskich – przejawy – struktury – zróżnicowania. Wieruszewska M. (red.). IRWiR PAN, Warszawa, ss. 91-180.

- Grzybek M. [2005]: Wiedza a przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, nr 1, ss. 53-60.
- Heller J. [2001]: Polityka regionalna dotycząca obszarów wiejskich w Polsce i krajach Unii Europejskiej. *Pamiętnik Puławski*, zeszyt 124, ss. 171-185.
- Idczak J. [2005]: Polityka pomocy publicznej w sektorze żywnościowym i na obszarach wiejskich. *Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych*, Seria B nr 57. BTN, Bydgoszcz, ss. 217-221.
- Jóźwiak W. [2005]: Gospodarstwa domowe, przestrzeń, wsie, gospodarstwa rolnicze i źródła zarobkowania lubości wiejskiej w 2025 roku? [W:] Polska wieś 2025. Wizja rozwoju. J. Wilkin (red.). Fundusz Współpracy, Warszawa, ss. 81-83.
- Kapusta F. [2005]: Zmienność miejsca i roli gospodarstw indywidualnych w rolnictwie polskim. *Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych*, Seria B nr 57. BTN, Bydgoszcz, ss. 259-265.
- Kay A. [2000]: Towards a Theory of the Reform of the Common Agricultural Policy. *European Integration online Papers* (EIoP), tom 4, nr 9, s. 9.
- Kobyłecki J. [2005]: Aktywizacja społeczno-zawodowa w Polsce na tle uwarunkowań Unii Europejskiej. *Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych*, Seria B nr 57. BTN, Bydgoszcz, ss. 303-315.
- Krajowy Plan Strategiczny Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. [2006]. MRiRW, Warszawa.
- Krasowicz S. [2004]: Znaczenie oceny ekonomicznej w badaniach rolniczych. *Roczniki Naukowe SERiA*, tom VI, zeszyt 5, 65-70.
- Kucka E., Stempel R. [2005]: Sytuacja dochodowa rolników z Warmii i Mazur przed akcesją Polski do Unii Europejskiej. *Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych*, Seria B nr 57. BTN, Bydgoszcz, ss. 363-368.
- Kusz D. [2005]: Efektywność gospodarstw o różnej klasie wielkości ekonomicznej ukierunkowanych na produkcję żywca wieprzowego. *Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych*, Seria B nr 57. BTN, Bydgoszcz, ss. 377-380.
- Łapińska-Tyszka K. [2002]: Bezrobocie w gminach wiejskich a samoorganizacja. [W:] Samoorganizacja w społecznościach wiejskich – przejawy – struktury – zróżnicowania. Wieruszewska M. (red.). IRWiR PAN, Warszawa, ss. 181-201.
- Łęczycki K. [2005]: Czynniki ludzki w funkcjonowaniu gospodarstw rolniczych w okresie dostosowawczym do warunków rynkowych. *Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych*, Seria B nr 57. BTN, Bydgoszcz, ss. 413-421.
- Marcysiak A. [2005]: Czynniki kształtujące aktywność ekonomiczną ludności w gospodarstwach indywidualnych. *Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych*, Seria B nr 57. BTN, Bydgoszcz, ss. 445-452.
- Mickiewicz B. [2005a]: Szanse i zagrożenia dla rolnictwa województwa zachodniopomorskiego po integracji Polski z Unią Europejską. *Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych*, Seria B nr 57, BTN, Bydgoszcz, ss.489-495.
- Mickiewicz B. [2005b]: Rozwój obszarów wiejskich w oparciu o środki Unii Europejskiej. *Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych*, Seria B nr 57. BTN, Bydgoszcz, ss. 497-501.
- Powszechny Spis Rolny 1996. [1997]. GUS, Warszawa.
- Prognoza oddziaływania na środowisko projektu Krajowego Planu Strategicznego Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. [2006]. Opracowanie wykonywane na zlecenie MRiRW. Instytut na rzecz Ekorozwoju. Warszawa.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007 - 2013 (PROW 2007 -2013). [2006]. MRiRW, Warszawa.
- Rembisz W. [2006]: Endogenne i egzogenne warunki wzrostu dochodów producentów rolnych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 2, ss. 14-30.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2006. [2006]. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
- Saloni J., Margol B. [2005]: Wieś w gospodarce informacyjnej – możliwy wpływ nowych technologii na sytuację i rozwój obszarów wiejskich. [W:] Polska wieś 2025. Wizja rozwoju. J. Wilkin (red.). Fundusz Współpracy, Warszawa, ss. 105-115.
- Sikora A. [1999]: Przychody i wyposażenie gospodarstw domowych wiejskich rodzin wielodzietnych. IERiGŻ, Warszawa.
- Spychalski G. [2005]: Przedsiębiorczość jako determinanta rozwoju obszarów wiejskich. [W:] Mezoekonomiczne aspekty kształtowania rozwoju obszarów wiejskich. G. Spychalski (red.). IRWiR PAN, Warszawa, ss. 145-171.
- Wawrzyniak B., Wojtasik B. [2004]: Tendencje zmian poziomu wykształcenia ludności rolniczej. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, nr 3, ss. 137-147.
- Wiatrak A. P. [2005]: Zmiany w strukturze ludności i gospodarstw rolniczych - obserwowane i przewidywane ich skutki. *Prace Komisji Nauk Rolniczych i Biologicznych*, Seria B nr 57. BTN, Bydgoszcz, ss. 821-829.

- Wieruszewska M. [2002]: Społeczność wiejska – postawy samoorganizacji. [W:] Samoorganizacja w społecznościach wiejskich – przejawy – struktury – zróżnicowania. Wieruszewska M. (red.). IRWiR PAN, Warszawa, ss. 12-90.
- Wilkin J. [2005a]: Lepszy świat – polska wieś za 25 lat. [W:] Polska wieś 2025. Wizja rozwoju. J. Wilkin (red.). Fundusz Współpracy, Warszawa, ss. 41-44.
- Wilkin J. [2005b]: O potrzebie tworzenia wizji rozwoju polskiej wsi. [W:] Polska wieś 2025. Wizja rozwoju. J. Wilkin (red.). Fundusz Współpracy. Warszawa, ss. 9-14.
- Woś A. [2000]: Udział rolnictwa w tworzeniu produktu społecznego i zatrudnienie rolnicze. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 2-3, ss. 3-11.
- Woźniak A. [2006]: Sposoby wspierania przedsiębiorczości i innowacyjności małych i średnich przedsiębiorstw. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, nr 4, ss. 31-40.
- Wyszkowska Z. [2006]: Poziom życia na wsi. [W:] Rola kapitału ludzkiego w rozwoju obszarów wiejskich. Wyszkowska Z. (red.). Wyd. Uczelniane UTP, Bydgoszcz, ss. 227-231.
- Zegar J. S. [1999]: Dochody chłopskie. Stan – perspektywy – polityka. IERiGŻ, Warszawa.